

A kimondhatatlan

VAS ISTVÁN VÁLOGATOTT VERSEI

A nagy költészetnek kozmoszi ereje van; kozmoszi rendje. Kivehető metafizikája: ahogyan ez a rend kialakul. Vas István költészetébe is kozmosz foglalatik. Ez a rangja. Hogyan alakult ki ez a kozmosz, miben foglalható össze a metafizikája, most immár nyilvánvalóvá tehető. Az élet maradéktalanul definiálható önmagából. Ez a metafizika magyarázza Vas István „ómódi modernségét”. A kimondhatatlan itt tehát nem az, amit szóba nem lehet foglalni. A kimondhatatlan az, amit ez a válogatott versanyag elének tár, az immanens élet.

1937-ben írja az ifjú költőhöz, s gyantitjuk is, ki a címzett:

*Téged, tudom, nem érdekel az elv,
Elég neked a szó, az anyanyelv.
De én, akit e drága nyelvezet,
A hontalant egy honba elvezet,
Szeretem azt is, ami rátapad —
Ó mennyi láng és mennyi indulat!
Hát mit felelnél, mondd, ha kérdenek,
Vörösmartynak és Petőfinek?
A századokon át e sereget,
S nézd azokat, akik most öregek!
E hagyományt, no lám, te elhagyod,
Megőrzöm én, ki jövevény vagyok.
Tovább adom a századokon át
A kornak, sorsnak forró áramát,
S onnan, ahova végzetem vetett,
Felmutatok egy emberéletet.*

(Egy ifjú költőhöz)

Pedig alighanem egy nemzedékhez tartozik veled, az ifjú költővel, hiszen 1910-ben született, az ifjú költő mindössze három évvel későbbben. Valahogy mégis idősebbnek látszik. Közelebb Szabó Lőrínchez, mint saját nemzedékéhez. Az érettség titka a distanciája.

*Verseket ír, átvéve a nem vér által elődök
Drága örökségét, s aki hont nem lelhet a honban,
Versében leli föl s ott vált vele ifjú szerelmet —*

E helyzetéből eredően különbözik. Önéletéhez van distanciája azáltal, hogy a nyelvben talál honra, s minden más reláció jövevény mivoltára emlékezteti. Nem lehet önfeledett, nem játszhatik. A haladékony időt mindennél jobban és kinél-kinél korábban érzi. Hamar érik csalódások, hamar kell döntenie, s döntésének nyomát vállalnia, hogy aztán mielőbb nyilvánvaló legyen magyarságra ítéltetése.

*Nem választás a haza, rég nem,
Nem feladat, nem is érdem,
Ítélet ez, életfogytiglanig.*

majd alább:

*Nem, nincs kedvem hazám kegyét keresni,
Nem is tudom már kívülről szeretni,
Vagyok, ami vagyok.*

és végül:

*Úgy nézek az öreg, de holdsütötte tájra,
Mint önmagamba. Nincs szükségünk áttatásra,
Vagyunk, amik vagyunk.*

S e pillanattól már egyáltalán nem érdektelen, hogy mit akar ez az egy ember, mivel nem akárcsi; nagyszabású kísérlet médiuma, s lírai önéletrajza: laboratóriumi napló, tárgyilagos analízis; beszámoló egy nagyszabású folyamatról: odisszeusi kalandról. Ily relációban még el lehet kezdeni úgy a regényt, hogy felkapjuk a fejünket arra, aki belépett az ajtón, s köszönt.

Vas István az életről beszél. S nagyon fontos, hogy mit értsünk a szón: élet. Határos; van kezdete és van vége. És semmi nincs a születés előtt, és semmi nincs a halál után. Két pont között, s nem két semmi között. Mert csak ki kell mondani a semmit, máris filozófiai fogalomná tettük. Vas István életfogalmában a két határpont nem tartalmaz semmit mivoltán kívül; Vas Istvánnak az élet: immanencia. Olyan kérdéseket tesz föl épp azért, melyekre értelmes válasz adható. Módszere racionalista.

De ismét további definícióra van szükség.

Eszetek

*És vakmeréstek és technikátok
A naprendszerből előbb fog kijutni,
Mint bölcsességtok az egérfogóból,
Hol körbe fut.*

A bölcsességről van szó, de amit emleget, az egérfogóban körbefutó, éppen ellentéte annak, amit Vas István a maga bölcselmének állít. Tudjuk tehát bölcselméről egyértelműen, hogy mi nem. Egyelőre ennyi bőven elég.

Ahogy ómódi modernségére is jól rávilágít a triviális megfigyelés: Akárhol ütöm fel ezt a verseskönyvet, Vas István következetes a régi szokásban, a versfők — csupa verzális.

De Vas István nem akarja azt állítani, hogy az általa vállalt elképzelés, az ő tudása kizárólagos. Csak annyit állít, hogy annak, ami és amilyen ő, elégséges oka van. Lírai önéletrajza maradéktalanul motivált. Így teljes, így kozmoszi nehézkedésű. De egyáltalán nem könnyen belátható, semmiképp nem nyilvánvaló. Amint van, az a kimondhatatlan. Mindig marad valami megfoghatatlan, ahogy a részleteket ízleljük, mindig van a versek fölött lebegő, a szavak között suhogó légáramlás, aura, amit e pillanatban — jobb híján talán — büszkeségnek mondanék.

Túlságosan durva a szó, de ráhibáz valamiképp a megfoghatatlanra, amit egy versben majd-kivehetőn így hallok:

*De megmarad előjogunk, a földi
Rejtelem, amit mi és csak mi értünk:
Mi voltunk képesek Istent kínozni, ölni,
Sírjára követ hengeríteni
Annak, aki
Mindig és újra meghal értünk
S minden húsvétkor itt támad fel újra.*

E „földi rejtelem” elégséges életfilozófiát bonyolítani belőle annak, a ritkának, aki képes elvérezni egy gondolatot. Oly mély eszme ez, hogy érdemes elvérezni rajta. Hozzá képest a Prometheus-mítosz is, a kevés mítosz közül egy, melyet interpretálni érdemesnek ítél Vas István, az is szelíd kalandregény. Az előjog a büszkeség forrása, s a büszkeség csiholja az akaratot, szembenézni azzal, ami immanens élet.

Mert miben vagyunk oszthatatlanul emberek? A halálban, mondaná az egyik, s a tragikumot az egzisztenciafilozófia jól rejtett szentimentalizmusa billenti ki egyen-

súlyából. Véletlen, hogy születünk, mondja a másik, s azért vagyunk emberek, mert vállaljuk életre ítéltetésünket. A véletlen azonban nem azért alakul át tragikumká, mert tudatára jövünk születésünk esetlegességének, ahogy nem is azért, mert halandók vagyunk. Nem mindegy, hogy mi történik velünk a két határpont közti íven.

*Az életnek nincs értelme más, csak
Hogy nem volt, nem lesz és egyetlenegy,*

A Kérdő idő Vas István lírai metafizikájának kulcsverse. 1945-ben írja; az új történelmi helyzetben arra felel, ami akkor és neki a legfontosabb erkölcsi kérdése. Miért maradt meg, midőn annyi pusztult? Válasza: „S nem bírtam el, hogy én ne én legyek.”

Közel vagyunk a magyarázathoz, amennyiben büszkesége tartalmát keressük. A büszkeség mögött a tragikumot pillanthattuk meg, amely itt csodálatos módon eleven és hitelt érdemlő. Századunk rettenete, megannyi embersilányító történése közepette sértetlenül maradt.

*Nem kis kincset halmoztak bennem össze
A tönkrement, tékozló századok —
A néha még értetlen örökösre
Aranyló lángjuk rajtam átragyog.
Te arany áram, melynek nincs határa!
Jövőbe-múltba nyúló életem!
Formátlan korom új ábrázatába
Tömör valódat beleégetem.*

Az életre ítéltetés és a halál — pusztá gondolati fragmentáció. Mivel az egyetlenegy érkezvén valamibe kapcsolódik, távozván, nyomot hagy. Születésünk nem pusztá kezdet, halálunk nem mezítelen végpont. Az arany áram, a folytonosság, melynek nincsen határa; s íme megjelent az immanensben, a véges rendszerben a végtelenség eleme.

Életre ítélve lenni Vas Istvánnak nem jelentett elvont gondolatot sosem. Életre ítéltetni: magyarnak lenni! Ez már nem elvontság, ez napi megpróbáltatás. És föladat. Föladat, mert a magyarrá ítéltetés distanciát rejt, honnan nyilvánvaló az életre ítéltetés elvontsága, amelyet ilyképpen Vas István értelemre ítéltetésnek fordít. S mindez egyszerűen annyit jelent, kezdettől elég gondot okoz Vas Istvánnak az élet, eleget ahhoz, hogy érdeklődését betöltse maradéktalan.

Magyarrá ítéltetése értelemre ítéltetés. Belátása a végzetnek, vállalása azáltal, hogy magát beleszövi a magyarságba, költőként a nyelvbe, mely folytonosság: hagyomány. Ezért fontos neki a versfők nagybetűje, Arany János és Vörösmarty meg Petőfi. S a drámai akcióban nyilvánvalóvá lesz értelme fényénél az ember önteremtésének, önalkotásának ténye. Büszkeségének fedezete ez a fölismerés, a nagy kaland értelme, a ráció konkrét tartalma.

Vas István magát teremtette meg a nyelv által, amikor a költői létet választotta. S ez az önalkotás a magáénak tudott hagyomány első gesztusára eszméletti. Amit az őszövetség bűnbeesésnek nevez, a görög mitológia prométheuszi tettnek, képességünk arra, hogy magunkat alkossuk. Önmagunkról való tudatunk, önmagunk iránti kíváncsiságunk, a szókrateszi elv, az ismerd meg önmagadat parancsa, mindez a Vas István büszkesége. Büszke magyarságában, hogy magát megalkotta magyarnak; büszke emberségében, hogy letéteményese ama zsidó—görög kultúrának, mely az emberi önalkotást hordja súlypontjában, s az önismeretben állítja minőségét.

Prométheusza mellett van egy másik mitológiai hőse, Nikodémusz, aki kíváncsi Jézusra, Aki éjszaka ment Jézushoz,

*Éjszaka, hogy meg ne lássák.
Elvégre nem akárki volt.
Főember a zsidók között.
De Nikodémusz nem ügyeskedő ész,
Okosságától korlátolt értelem:
Tudta, hogy csak Istentől jöhet
Az új tanító. Hallani akarta.*

Az értelemre íteltetett Vas István Ész, Értelem fogalma különvlik az ügyeskedő esztől, az okossággal korlátolt értelemtől. Ahol elhagytuk előbb, az egérfogóban körbefutó bölcsességnél, az értelem, ész negatív meghatározásánál, most folytathatjuk a pozitív meghatározással. A ráció, az emberi fényes értelem nem közösködik az ügyeskedéssel és az okossággal. Az önalkotásban, az alkotásban és a tradícióban, a folytonosságban nyilatkozik meg, eszmél önmagára. S mindennek csak foglalata az élet.

Ott legkikezdhetőbb e koncepció, ahol maga az élet is meggyengül. S itt vált Vas István büszkesége bátorságra. Az Etruszk szarkofág számon kéri a nagy talányt. Nemcsak a halált, de veszedelmes interpretációját is. Ő nem a halált találja.

Csak az életet, és benne az alvilági szörnyeket is persze, mert nagy dolog a halál. De nagyobb dolog kifogni a halálon és nincs szebb képlete, mint a nevetés.

Mint ahogy nevet a Veii Apolló is, aki szembenéz — de kivel? ezt nem tudtam, hogy velem, aki nézi — ez nem látszott a másolatokból, ezt nem írta meg semmilyen professzor — és nevet a villogó, sötét szemével és a repedezett színeivel, és farkasnézésével nevet a világba, de ez nem a rejtelmek halálhívása, de ez nem a rossz párájú valami, amit megromlott nemzedékekből össze tudtak kotyvasztani ifjú koromban a halálmitoszok szélhámosai és balekjai, akik tehetetlenül megunták a hálátlan és lassú munkát, s főképp a nedvét vesztett, saját elfáradt eszüket, az értelemtől megcsömörölők, az egyre gyanúsabb malomban őrlők, a halál gőzeibe omló, szegény becsapott nemzedék. De azt a borzongató mesét itt seholse találok: villog a Veii Apolló, a sötét arcával is fényt hozó, az életre merész, lehasadt lába is előrelép — nevetve túllép a halálon, ahogyan velem szembenéz.

Ez is interpretáció természetesen. Veii Apolló tekintete a Vas Istváné. Az ő bátorsága, az ő kíváncsisága, halálmegvetése. „És füttyülünk, füttyülünk a halálra” — fejezi be a feszes monológot. Hősiességét és bátorságát nem győzzük eléggé méltányolni, de hajlamunk szerint elszorul a torkunk, minthogy nyilvánvaló az elszólás. Mert akkor is füttyülni szoktunk — Ady a tanú rá —, ha nagy, sötét erdőben háttunk mögött jön Csönd herceg, s mi félünk. Bár épp itt van Vas István egyensúlyozó bátorságának emberi hitele.

Ennek okán idézem a verseskönyv záró darabját, a Kalligráfiát, hogy a kimondhatatlanhoz ne kelljen további kommentárt fűzni.

*Széthull a gipsz, az üveg eltörik,
Idővel paloták, házak, erős
Várok, városok elromlanak, egyszer
Párizs, New York és Mucsá semmivé lesz,
A vasbetont a szupertermeszek
Szétrágják, a műanyagok piszokká
Rohadnak, az égítetre fellőtt
Szerkezetek homokba, kráterekbe
Merülnek, el nem állnak államok,
A diktatúrák, demokráciák,
Titkárok, elnökök, igazgatók,
A tábornagyok és a társulások,*

Junták, hippik és halálos hatalmak,
Egybeolvad a tömeg és elit,
Kihalnak a normatív kritikák,
De ameddig világ van valahol,
El nem felejtik, felszökell szívéből
A világ talányos titkosírása,
Rejtjeles runák rendszere, amit mi
A nyári égre ketten följegyeztünk.

Quod erat demonstrandum!

BATA IMRE

Szilágyi Domokos: Sajtóértekezlet

Szilágyi Domokos költészete a romániai magyar líra új hajtásával született, folyóiratokban az ötvenes évek végén, kötetben 1962-ben (*Álom a repülőtéren*) ismerték meg az olvasók. Páskándi Gézával és Lászlóffy Aladárral együtt azok közé tartozott, akik új élményeket, új hangot és új stílust hoztak a korábbi versriportok és verspublicisztikák után. Szilágyi az egyéniség megvalósításának tekintette a költészetet, visszaperelte a líra ősi személyességét, saját világáról, saját érzéseiről akart vallani. És legfőként eszméletének vívódásáról, felismeréseiről, egy olyan fiatalembernek a töprengéseiről, disszonáns élményeiről, aki a huszadik század közepén él, és a maga szemével látta, a saját bőrén érezte a kor, e „leghosszabb évszázad” válságait, küzdelmeit. Annak a nemzedéknek a gondolkodását szálaltatta meg, amely soha el nem múló, soha le nem zárható történelmi élmény gyanánt szorongta át a második világháborút, vett tudomást milliók haláláról, Auschwitzról, Hirosimáról; amely nem tud és nem akar felejtetni. Innen ered költészetének történelemfilozófiai szkepszise, és innen ered a személyiségében oly súlyosan jelenlevő fájdalom, amely időről időre felidézi a borzalmakat (pl. *Halál árnyéka*, *Meštrović: Jób*).

De innen ered a teljesebb élet vágya is. Szilágyi heves érzékenységgel éli át azt a gondolatot, hogy az emberi élet egyetlen, meghosszabbíthatatlan és megismételhetetlen valóság, s hogy nem mindegy: ezt az életet mi tölti ki. Teljesebb, gazdagabb sorsra vágyakozik ezért; szenvedélyes, küzdelmes, nyugtalan életet akar. Nem kíván belesüppedni a köznapok unalmas világába, a kispolgári lét szűkös keretei közé. Inkább a drámai összecsapásokat vállalja, akár a megpróbáltatásokat, a szenvedéseket: „minden fájást muszáj megfájnóm — írja *Hétmérföldes csizma* című versében —, / ha szívem leég is tövig — / mert ez a föld a szívem földje. / És hát dolgozom, addig is, / amíg lábam beletörök / a negyvenkettes félcipőbe”. Ugyanez a gondolat visszhangzik a *Számvetésben*: „tizennyolc éves csodálatosságom nem ezt, nem amazt — mindent akart —: / nyugtalanságot, mert változást, örökkön-örökké, kívül-belül, / változást előre, országnyi, világnyi kint, végigcsinálni hittel, emberül...” E mindent akarás, e teljességvágy okozza, hogy az emberi életet, először is a saját életét „örökös újrakezdés”-nek tekinti (*Utóhang*), és a világtól azt várja, hogy: „egyszer oly burjánzó képzelettel látna a boldogság-csiholáshoz, mint / ahogy eddig a szenvedéseket gyártotta...” (*Hármasvers*). Ő maga mindenesetre működésbe hozza a saját „burjánzó képzetét”, és az avantgard költők jövőlátomásaihoz hasonló lendülettel és színességgel idézi maga elé annak a világnak a képét, amely majd egyszer, az emberi küzdelmek jutalmaként elkövetkezik. „Velünk száll minden, ami a szívünk-höz, az álmainkhoz tud igazodni, / benépesítjük az engedelmes úrt, mosolyaink kezese bolygókon sétálnak, / felhők országútján menetelünk, és — nem álom ez — a